

SPINOZA EN DE ECOLOGISCHE CRISES

Symposium 9 april 2022

Spinozakring Soest

Om 10.00 uur wordt iedereen in de zaal en thuis online door Gonny hartelijk welkom geheten. Ze bedankt de drie sprekers, Frans Saris, Henri Krop en Paul Juffermans voor hun komst en voor hun inspanningen om voor vandaag een boeiende lezing samen te stellen over dit zeer actuele onderwerp, de ecologische crises.

Ook bedankt ze Jan Mendrik voor alle moeite en tijd die hij de afgelopen weken heeft geïnvesteerd aan het tot stand komen en testen van de video- en onlineverbindingen. Daar is namelijk heel wat bij komen kijken.

Verder deelt ze mee dat na iedere lezing vragen kunnen worden gesteld en dat de onliners dit via hun chatbox kunnen doen. Dick Blaauboer zal dit coördineren en zorgen dat deze vragen bij de sprekers komen.

Daarna geeft ze het woord aan de eerste spreker: Frans Saris.

Frans Saris *Ecologische vraagstukken door de lens van Spinoza*

Frans Saris begint zijn lezing met: “Ik ben geen Spinozist, maar slechts een Spinozacursist. Hoe kijk ik naar Spinoza door een lens en wat heb ik zelf geleerd? Ik ga vandaag die lens oppoetsen en wat ik zie verdeel ik in vier onderdelen”.

- Deus sive natura (God/Natuur)
- Conatus (levensdrang)
- Vrije wil (zelfontplooiing)
- De staat (4O's —> 4 V's)

Deus sive natura

Spinoza neemt afscheid van het wereldbeeld in de bijbel en bedenkt een nieuw wereldbeeld namelijk God is Natuur. Daarmee bedoelt hij niet alleen de biologische, maar de alles omvattende natuur. We kunnen geen beschrijving geven van God, dus alles wat er is noemt Spinoza God. Wij maken er deel van uit dus zijn een onderdeel van God/Natuur.

“Maar”, zegt Nietzsche: “als wij de waarheid niet kunnen kennen, hebben we geen leidraad voor moreel gedrag”. Deze uitspraak is van grote waarde, want God/Natuur verklaart waar goed en kwaad vandaan komt en zorgt tevens voor eerbied voor God/Natuur.

Conatus

Spinoza onderkent de conatus (levensdrang) als belangrijk principe in de Natuur.

Hoe verhoudt die zich tot Darwins evolutietheorie? Die zegt tenslotte dat in de natuur steeds variaties optreden en de levensvatbaren uiteindelijk overleven. Natuurlijke selectie is geen kwestie van blind toeval, maar de gerichte filtering van ongerichte variaties.

Richard Dawkins beweert dat evolutie werkt als een cijferslot dat telkens klikt als een variatie een adaptie blijkt te zijn, dus een overlevingswaarde heeft.

Dit geldt ook voor de culturele evolutie. Daaruit kunnen we kiezen wat voor ons van levenswaarde is en die overlevingswaarde is de moraal van Spinoza.

Vrije wil

Elk mens is vrij en kan zich ontplooien, maar wel binnen God/Natuur. Hij moet zich laten leiden door die keuzes die goed zijn voor de mensen, de soort en de natuur. Hij is dus vrij, maar wel binnen God/Natuur, dus gebonden aan de natuurwetten, waardoor hij ook gedetermineerd is.

Spinoza zegt hierover: “Alleen liefde voor de eeuwige en oneindige zaak voedt de ziel”.

De Staat

Spinoza kwam uit de tachtigjarige oorlog

Hij vond dat het de plicht van de staat was om van de daarbij behorende vier O's :

1. Oproer
2. Onrust
3. Oorlog
4. Ongehoorzaamheid

vier V's van te maken:

1. Vrede
2. Veiligheid
3. Voorspoed
4. Vrijheid

De vraag rijst of Spinoza naast democraat ook een pacifist was.

Zijn moraal was in elk geval dat ‘de mens slechts zoveel geld of andere zaken moet verwerven als vereist is om in zijn levensonderhoud te voorzien en de gezondheid te beschermen en zich aan te passen aan de gebruiken van de staat, voor zover die ons doel niet in de weg staan’.

Wat leer ik dus van Spinoza als ik door zijn lens kijk?

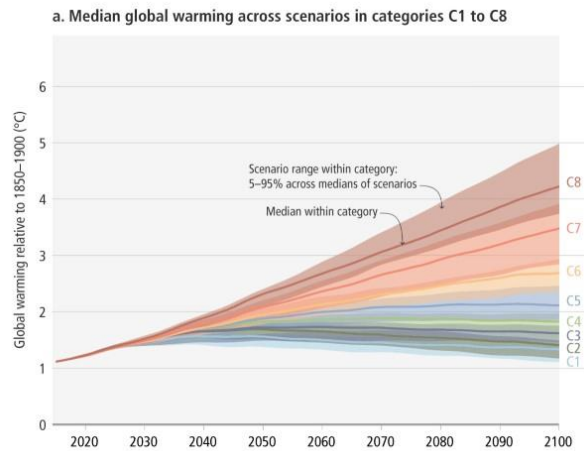
Mensen moeten leren leven niet van maar in symbiose met de natuur en andere mensen.

Drie ecologische crises

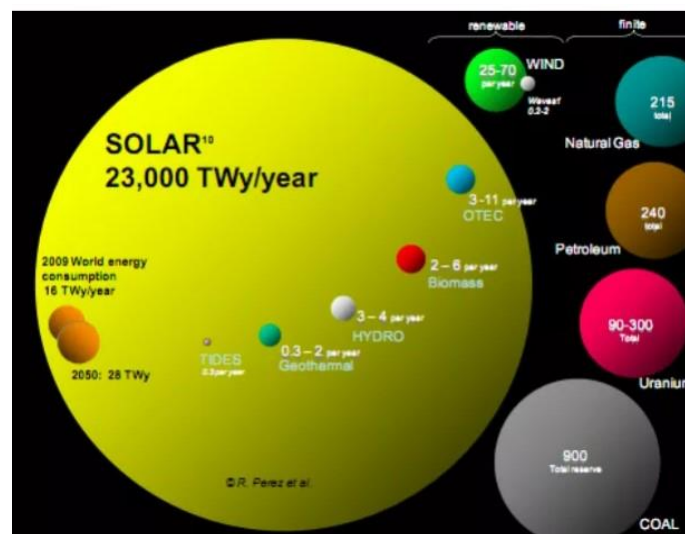
We staan op dit moment voor drie ecologische crises:

1. Klimaat & Energie
2. Biodiversiteit & Voeding
3. Vrede & Veiligheid

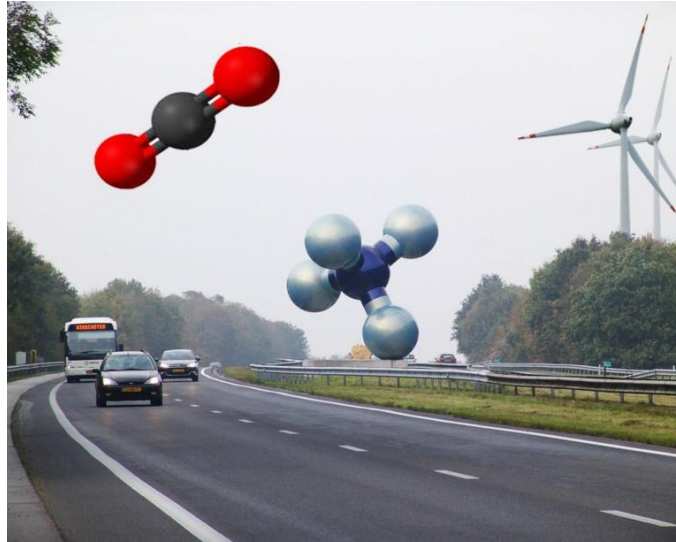
I Klimaat & Energie

De toename van de temperatuur wordt veroorzaakt door het broeikas effect. De deken tussen de zon en de aarde houdt de warmte vast en zorgt voor een existentiële bedreiging. De uitspraak van Al Gore dat we binnenkort kunnen spreken van Amersfoort aan Zee is daarbij niet irreëel. We kunnen het tij nog keren door nu de juiste keuzes te maken.

De gekleurde bollen rechts op deze dia laten het totaal van de fossiele brandstoffen zien. De grote gele bol is de zon. Links in de gele bol ziet u twee kleine oranje bollen. Dat is onze totale energiebehoefte. De zon zendt per uur evenveel energie uit als de hele aarde per jaar nodig heeft. Als we vandaag zonnepanelen zouden plaatsen hebben we voor de rest van ons leven genoeg stroom, inclusief voor de elektrische auto. De zon wint het daarmee van de fossiele brandstoffen als olie, gas, kernenergie etc. Energie genoeg dus, maar hoe krijg we het op ieder moment op de juiste plaats?

Door het bestaande netwerk van fossiele brandstoffen (tankers, pijpleidingen) te vullen met zonne- en windenergie. Synthetische energie kan met gebruik van zonlicht of windenergie gemaakt worden uit CO₂ en water.

Er zijn diverse modellen waarmee we verschillende keuzes kunnen doorrekenen.

na deze regeerperiode is ons emissiekrediet op

IPCC: om klimaatcatastrofe te voorkomen is wereld emissie krediet 296 GtCO₂

Wereldbevolking is 7,5 miljard mensen, emissie krediet $296/7,5 = 39,5$ tCO₂ pp

Nederland telt 17,5 miljoen inwoners, emissie krediet $17,5 \times 39,5 = 691$ MtCO₂

In 2020 was de emissie in Nederland 164,5 MtCO₂

Hoe lang mogen we nog CO₂ uitstoten: $691/164,5 = 4,2$ jaar

Deze dia laat zien hoe ernstig de situatie is. We hebben dus nog 4,5 jaar om de boel op orde te krijgen. Doen we het niet dan gaan we de CO₂-uitstoot van de anderen inpikken, wat desastreus gevolgen zal hebben.

ETM, CTM, Lokaal, Globaal, *Conatus*, *Vrije Wil*, *De Staat*,

Dit kunstwerk heet: “Verblind”.

Het geeft de verhouding weer tussen wat Tata Steel en de zon produceert.

We hebben Tata Steel niet nodig om staal te maken. Dat kunnen we uit zonlicht doen.

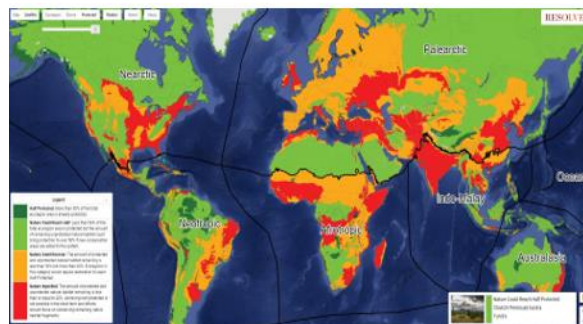
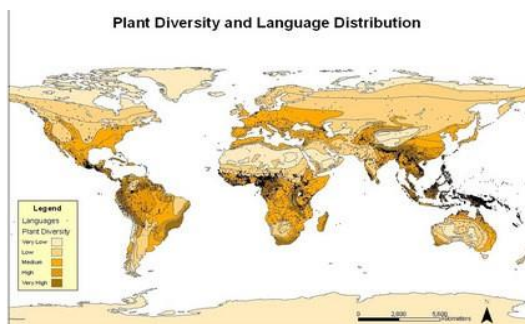
U kunt hier meer over vinden bij:

Energy Transition Model (ETM) <https://energytransitionmodel.com/>

Carbon Transition Model (CTM) <https://kalavasta.com/pages/projects/ctm.html>

Lokaal/globaal, Worldwide Web for Energy (WWE).

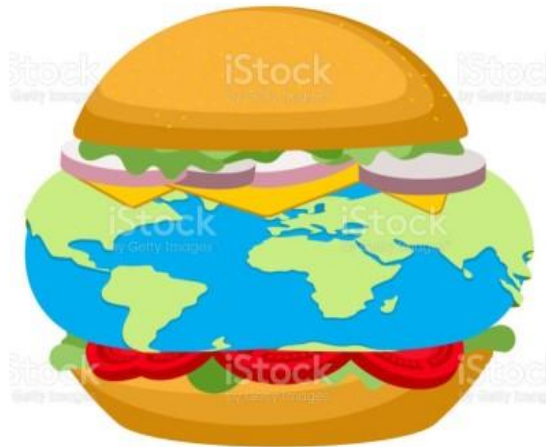
II Biodiversiteit en Voeding

We vinden in onze supermarkten veel meer diversiteit dan vroeger.

Plaatsen op aarde waar biodiversiteit hoog is komen overeen met gebieden waar talen en culturele diversiteit groot is.

Bio-industrie? Lokaal/globaal? Circulaire Landbouw ATM
Deus sive Natura, Conatus, Vrije Wil, De Staat ?

Fastfood en met name de hamburger verdringt de voedingsdiversiteit, zoals het Engels de kleine talen verdringt. Daardoor verdwijnt de culturele diversiteit. Bij dichtbevolkte gebieden gaat het dan ook mis.

We hebben 5 miljard hectare landbouwgrond.

1½ miljard hebben we nodig om ons van voedsel te voorzien en 2½ miljard is nodig voor de export. Blijft 1 miljard over voor de veeteelt. Maar voor 1 koe is er al 2 hectare nodig, waardoor we onze landbouwgrond voor vee zijn gaan gebruiken.

In 2050 zijn er 10 miljard mensen, dus dat betekent dat er dan per persoon slechts nog maar een ½ hectare ter beschikking is.

Hoog tijd dus om de veestapel terug te dringen en onze landbouw circulair te maken.

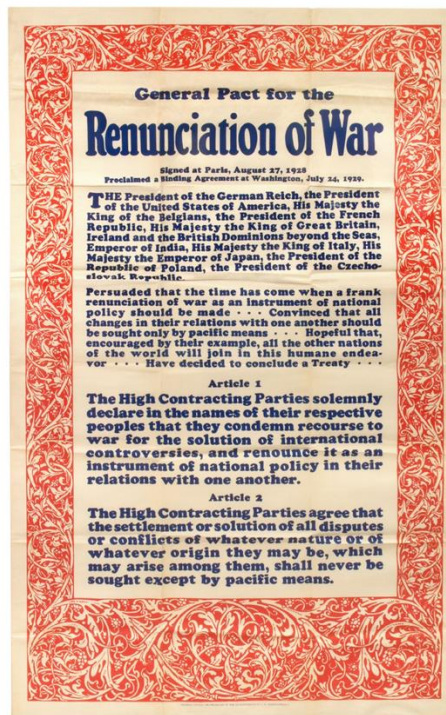
III Vrede en veiligheid

We leven al 75 jaar in vrede. Is dat wel zo?

Nee!

Na de tweede wereldoorlog kregen we de oorlog in (toen nog) Nederlands-Indië, Korea, de Koude oorlog, Vietnam etc. Er is altijd en overal oorlog.

We spreken hier in Nederland wel over onze defensie, maar ons leger bevindt zich niet in Nederland, maar in: Irak (CBMI), Litouwen (eFP), Somalië (VPD), Bahrein (CMF), Straat van Hormuz (EMASOH), Gazastrook (EU BAM en USSC), Israël, Syrië (UNDOF), Kosovo - EULEX, Libanon, Syrië en Israël (UNTSO), Verenigde Arabische Emiraten (FSE Mirage), Mali (EUTM, EUCAP Sahel en Minusma), Oeganda (GPO), Afghanistan (Resolute Support.

Aangezien oorlog voeren een internationale misdaad is, worden deze acties geen oorlog, maar missies genoemd, ondanks dat daarbij ook burgerslachtoffers worden gemaakt.

Daarnaast wordt er ook nog een andere oorlog gevoerd. Economie, 'vrije' markt (prijzenoorlog) en politieke hegemonie zijn ook vormen van oorlog. Alleen heet dat concurrentiestrijd. Dit wordt echter als een gezonde strijd gezien, ondanks dat men daarmee het leven voor ander mensen onmogelijk maakt.

En tijdens de pandemie werd er ten gevolge van de conatus oorlog gevoerd in de supermarkten. Uit angst voor tekorten en met het oog op de lockdowns, sleepte men winkelwagens vol dagelijkse artikelen de winkel uit en stond men bij wijze van spreken elkaar bij de schappen naar het leven om ze te bemachtigen. En daarnaast was de conatus ineens ook belangrijker dan de economie, wat zich uitte in het sluiten van niet essentiële winkels, horeca etc. met diverse faillissementen tot gevolg.

Maar daar tegenover kwam in het begin van de pandemie ook Spinoza's samenhorigheidsleer om de hoek kijken. Men bekommerde zich om elkaar, beschermde de kwetsbaren en op allerlei gebied ontstonden creatieve oplossingen in het bestrijden van de eenzaamheid die de lockdowns met name onder de ouderen tot gevolg had.

Helaas is er (nog) geen Social Transition Model (STM) voor duurzame sociale democratie, economie, vrede en veiligheid.

Frans Saris laat zien welke moderne Spinoza's hier iets over hebben gezegd.

Moderne Spinoza's

Arne Naess: Deus sive Natura (Deep Ecology)

Klimaatmeisjes (De Staat)

Extinction Rebellion (De Staat)

Ed O. Wilson (Half Earth)

David van Reybrouck (burgerraad, referendum, credits, ongehoorzaamheid)

Rutger Bregman (gratis geld voor iedereen, 15 uur/week, alle grenzen open)

Frans Timmermans (Green Deal, Farm 2 Fork)

Frans eindigt met de vraag wat we bij deze lezing van Spinoza hebben geleerd.

Hetzelfde als toen hij door zijn lens keek n.l.:

Dat we moeten leren leven in symbiose met de natuur en andere mensen.

Waarmee de cirkel rond is.

Tijdens de koffiepauze

werd er met Frans druk gediscussieerd over wat we zojuist gehoord hadden,

waarna we weer plaats namen voor de tweede lezing.

Henri Krop.

Heeft de filosofie in de geschiedenis bijgedragen aan het ontstaan van de ecologische crisis? Spinoza's uitzonderlijk natuurbegrip als antwoord.

De vraag is of Spinoza ervoor heeft gezorgd dat de Westerse filosofie de voedingsbodem is geworden voor de ecologische crisis en of Spinoza's denken een alternatief biedt.

We gaan dat bekijken vanuit drie ooghoeken:

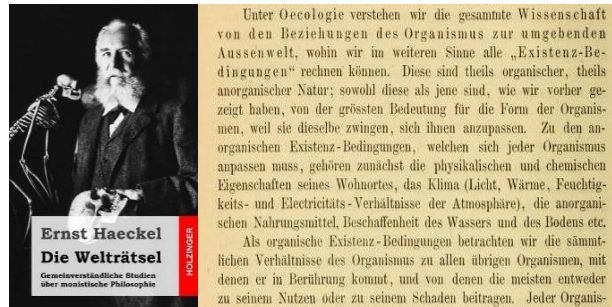
1. Is de christelijke en de westerse filosofische traditie schuldig aan de ecologische crisis?
2. Mens en natuur in de 17^e eeuw en volgens Spinoza.
3. Spinoza's filosofie als een antwoord op de ecologische crisis.

De ecologie is eind 19^e eeuw ontstaan en men ontdekte dat er iets verkeerd zat in de verhouding tussen de mens en de omgevende natuur.

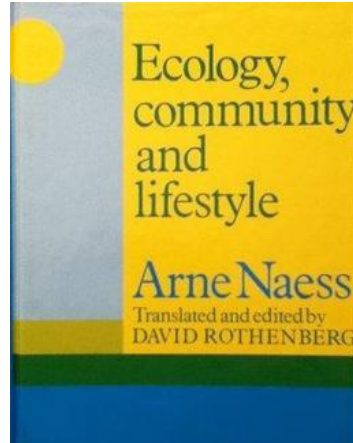
Maar wat betekent het woord ecologie eigenlijk?

Onder 'ecologie' verstaan we: 'de gehele wetenschap van de betrekkingen van het organisme met de omgevende buitenwereld, waartoe we in de breedste zin alle 'bestaansvoorwaarden' kunnen rekenen. Deze zijn deels van organische, deels van anorganische aard. Beide zijn van het grootse belang, omdat zij dwingen het organisme dwingen zich daaraan aan te passen'.

De eerste die ecologie introduceerde was de Duitse materialist en spinozist Ernst Haeckel.

Daarna kwam Arne Naess met zijn op basis van Spinoza: Diepe Ecologie.

Wat is diepe ecologie?

De kerngedachte van de diepe ecologie is het idee dat de natuur een zelfstandige intrinsieke waarde heeft, los van het nut voor de mens. Een waarde, met andere woorden, die niet door de mens bemiddeld is. Alle soorten hebben bestaansrecht. En dat recht overtreft het recht van mensen om hun aantal te vermeerderen, hun welvaart te doen toenemen en leefruimte te claimen. Biocentrisme, kortom, in plaats van antropocentrisme of speciïsme. Rijkdom en verscheidenheid van levensvormen zijn in zichzelf waardevol.

De mens maakt deel uit van de natuur en heeft daarbinnen geen geprivilegieerde positie.

Een ecologisch denken dat het overleven van de mens centraal stelt is de zogenaamde shallow ecology. Naess spreekt van 'biosfeer egalitarisme'. De innerlijke drang van de levende materie om zichzelf te vervolmaken, de drang van soorten om hun evolutionair potentieel optimaal te verwezenlijken, zou zoveel mogelijk de vrije hand moeten worden gelaten.

Het ingrijpen van de mens op de aarde dient te worden verminderd door een vermindering van het bevolkingsaantal en beperking van de westerse levensstandaard. De mens mag de aarde alleen aantasten voor zover dit nodig is om in zijn vitale behoeften te voorzien. Er is verandering gewenst in fundamentele economische en technologische structuren.

Daarnaast zijn veranderingen in basiswaarden en bewustzijn noodzakelijk. Mensen dienen zich opnieuw sterker met de natuur verbonden te voelen. Naess streeft ernaar dat de mens komt tot de ontwikkeling van een 'ecologisch zelf': de spiritueel/religieuze component van psychologische en emotionele identificatie met niet-menselijke individuen, soorten en ecosystemen.

I Is de christelijke en de westerse filosofische traditie schuldig aan de ecologische crisis?

In Genesis 1:26-29 staat dat de mens de heerschappij kreeg over de natuur.

Genesis I: 26

En God zei: **Laat Ons mensen maken naar ons beeld**, als onze gelijkenis, opdat zij heersen over de vissen der zee en over het gevogelte des hemels en over het vee en over de gehele aarde en over al het kruipend gedierte, dat op de aarde kruipt.

27 En God schiep de mens naar zijn beeld; naar Gods beeld schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij hen.

28 En God zegende hen en God zei tot hen: **Weest vruchtbaar en wordt talrijk; vervult de aarde en onderwerpt haar, heerst over de vissen der zee en over het gevogelte des hemels en over al het gedierte, dat op de aarde kruipt.**

29 En God zei: Zie, Ik geef u al het zaaddragend gewas op de gehele aarde en al het geboomte, waaraan zaaddragende vruchten zijn; het zal u tot spijsz dienen.

Genesis 2: 7 toen formeerde de Here God de mens van stof uit de aardbodem en **blies de levensadem in zijn neus**; also werd de mens tot een levend wezen.

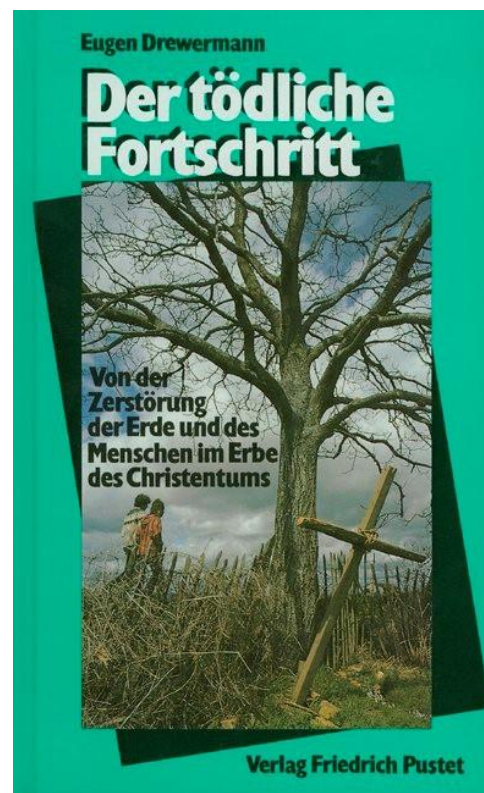
Hiermee werd de mens dus het middelpunt van het bestaan → antropocentrisme.

Degene die zich hierin heeft verdiept is Eugen Drewermann.

Eugen Drewermann (1940)

Drewermann na studie filosofie en katholieke theologie werd hij priester. Daarnaast werkte hij als psychotherapeut en gaf colleges (vanaf 1979) in geschiedenis der religies en dogmatiek aan de theologische faculteit Paderborn.

De filosofie van Søren Kierkegaard en de psychologie van Carl Gustav Jung hebben Drewermann sterk beïnvloed. Drewermann legde zich toe op het dieptepsychologisch uitleggen van Bijbelteksten. Het boek *Dieptepsychologie en Exegese* (1988) is hier een goed voorbeeld van. Hierna is ook de invloed van Sigmund Freud duidelijker geworden. Nadat Drewermann zich kritisch had geuit over speerpunten in het katholieke geloof werd hem verboden les te geven (1991). Uiteindelijk op zijn 65e verjaardag keerde hij de Kerk de rug toe.

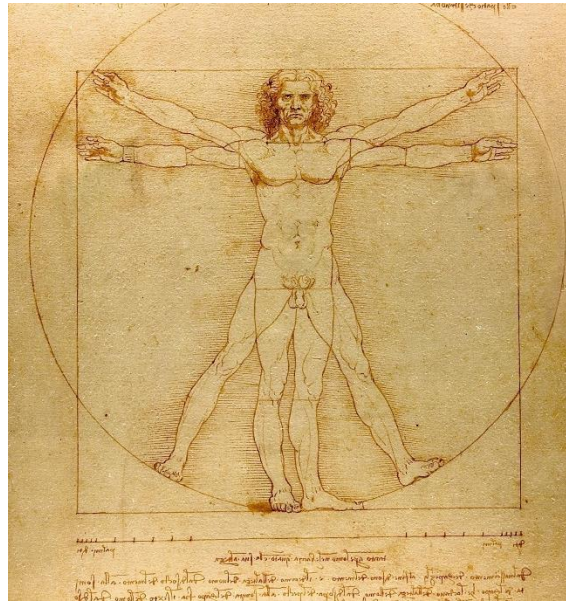

Geschiedenis

In de klassieke filosofie zag men de mens als de microkosmos en daarmee in het centrum van de natuur.

Dit staat vandaag den dag ook nog op het Italiaanse 1 euromuntstuk in een tekening van Leonardo da Vinci.

Plato en Aristoteles hebben daar hun filosofie aan gewijd.

Bij Plato was de mens de sleutel in de natuur. In zijn ideeënwereld was de mens de afspiegeling van het onveranderde idee en de brug tussen de stoffelijke wereld en de ideeënwereld. De mens was de kern.

Aristoteles zei dat in de natuur alles een functie heeft en dat de mens een dier was met rede begiftigd.

Cicero beweerde dat dieren geen eigen recht hadden, maar er omwille van de mens geschapen was. Hij zegt het als volgt:

Geen dieren rechten. De natura deorum

Omwille van de mensen zijn deze zaken dus uitgedacht, zo moeten we erkennen. Of zou er misschien bij die grote overvloed en variëteit aan vruchten, bij hun prettige smaak en ook geur en aanblik, twijfel kunnen rijzen of de natuur die wel alleen aan de mens heeft gegeven? Nee, ze zijn niet ook omwille van de dieren bedacht. Verre daarvan! De dieren zelf zijn juist omwille van de mens geschapen, zoals we kunnen zien. Want wat hebben schapen voor nut behalve dat hun wol door de mens verwerkt en verweven wordt tot kleren? En ze zouden zich niet kunnen voeden en in leven kunnen houden, en niets kunnen produceren zonder de zorg en het toezicht van de mens. Een ander voorbeeld: dat honden zo trouw en waakzaam zijn, dat ze zo gek en verzot zijn op hun baasjes en zo'n afkeer hebben van vreemden, dat ze zo ongelofelijk scherp kunnen ruiken bij het zoeken van sporen en zo gespitst zijn op de jacht, dit alles wijst er toch duidelijk op dat ze zijn geschapen voor het gemak van de mens? Wat moet

ik nog zeggen van ossen? Alleen al aan hun rug is te zien dat ze niet zijn gemaakt voor het dragen van lasten. Hun nek is echter geboren voor het juk en hun sterke, brede schouders voor het trekken van de ploeg. Omdat door hun toedoen het land werd omgewoeld en in kluiten gespleten, werd hun in de Gouden Tijd (volgens het verhaal van de dichters) nooit enig geweld aangedaan: Maar toen stond plotseling het ijzeren geslacht op. Dat smeedde voor het eerst het dodelijke zwaard en proefde van de os, getemd door eigen hand. Zo groot was het voordeel dat men van ossen had dat het als een misdaad werd beschouwd om van hun vlees te eten. Het zou te ver voeren om de voordelen van muilezels en ezels na te gaan. Deze dieren zijn zonder twijfel bedacht voor het nut van de mens. En wat levert het varken nog meer behalve vlees? Om bederf daarvan te voorkomen heeft hij volgens Chrysippus in plaats van zout een ziel gekregen. Omdat dit dier geschikt is als voedsel voor de mens, heeft de natuur het tot het meest vruchtbare schepsel gemaakt.

In de oudheid heerst dus duidelijk het antropocentrisme.

Een gevolg is dat de mens de opdracht krijgt de natuur te beheersen en te veranderen in de loop van de geschiedenis.

In het bijbelboek Romeinen zien we de tegenstelling tussen het vergankelijke vlees en de onvergankelijke geest.

Romeinen 8: 6 Want de gezindheid van het vlees is de dood, maar de gezindheid van de Geest is leven en vrede.

9 Gij daarentegen zijt niet in het vlees, maar in de Geest, althans, indien de Geest Gods in u woont.

18 Want ik ben er zeker van, dat het lijden van de tegenwoordige tijd niet opweegt tegen de heerlijkheid, die over ons geopenbaard zal worden.

19 Want met reikhalzend verlangen wacht de schepping op het openbaar worden der zonen Gods.

20 Want de schepping is aan de vruchteloosheid onderworpen, niet vrijwillig, maar om (de wil van) Hem, die haar daaraan onderworpen heeft, in hope echter, omdat ook de schepping zelf van de dienstbaarheid aan de vergankelijkheid zal bevrijd worden tot de vrijheid van de heerlijkheid der kinderen Gods.

22 Want wij weten, dat tot nu toe de ganse schepping in al haar delen zucht en in barensnood is.

De mens moet dan ook alles doen om een toekomst te realiseren door geschiedenis te schrijven, zoals Lynn White, die een boek schreef over onze historische roots, die de ecologische crisis hebben veroorzaakt.

Lynn White (1907-1987)

**'The Historical
Roots of Our
Ecologic Crisis' in**

Science 155 (1967), nr
3767, pp. 1203-1207

Aldus Huxley schreef over het ingrijpen van de mens in de natuur met zijn verhandeling over de myxomatosis. Met deze konijnenziekte probeerde men de explosieve aanwas van konijnen in te dammen, maar dat pakte desastreus uit.

Het konijn is niet iets natuurlijk, maar werd geïntroduceerd als aanvulling op het dieet van de boeren. Door het toevoegen van dit vlees aan hun menu, verbeterde hun levensstandaard. Alleen liep de vermenigvuldiging van dit knaagdier uit de hand.

De natuur is constant in verandering, maar staat niet los van de mensen. We hebben in Nederland onze natuurmonumenten, maar dat landschap is niet uit zichzelf ontstaan, maar gemaakt door mensen. In het westen maakt deze technologie en wetenschap ons 'meesters en bezitters van de natuur'. Descartes zei hierover: : *'ani nous rendre comme maîtres et possesseurs de la nature'*.

De veronderstelling van het westerse denken is dan ook:

- 1. vooruitgang (geschiedenis)
- 2. schepping mens naar Gods evenbeeld
- 3. secularisatie en de 'ontheiliging' van de natuur. Dualisme God en natuur.

Techniek

Als we de techniek in de oudheid en het heden naast elkaar leggen, zien we het volgende:

Oudheid

technè: vaardigheid (ars) om dingen te maken.

Vrijheid (van de verbeelding) maar in gebondenheid.

'artis natura magistra'.

Dus: wel middelen, maar het doel ontvangen we.

Compensatie van een tekort.

Martin Heidegger (1889-1976)

'Men kan niet naar het Zijn vragen, zonder naar het wezen van de Mens te vragen'.

Techniek nu het product van een 'objectiverend denken', dat de dingen als iets voorhanden opvat. Natuur als *ressource* (grondstof) door 'wereldontdekking', die kan worden gemanipuleerd en gebruikt, waarbij zij van de eigen betekenis wordt ontdaan. De natuur is te ontsluiten en te bewerken.

Natuur als *Bestand* (voorraad).

In tegenstelling tot de situatie in de oudheid, waar de natuur tot voorbeeld van de kunst diende (artis natura magistra) was voor Heidegger de natuur een grondstof of voorraadkast geworden, die de mens kan gebruiken.

In de jaren zestig van de vorige eeuw kwam de secularisatie op gang, maar volgens hem was het niet eenvoudig was om afscheid van het christendom te nemen, omdat dat teveel was verweven in onze cultuur.

II Mens en natuur in de 17^e eeuw en volgens Spinoza

In de 17^e eeuw ontwikkelde zich het idee van de natuur aan de ene kant en de mens aan de andere kant.

De natuur had drie klassieke betekenissen:

1. Alles wat wordt. (nascitor)
“Fysici hebben de Romeinen met *natura* vertaald; *natura* van *nasci*, geboren worden, afstammen, Gr. *gen-*; - *natura* - wat uit zich laat afstammen”.
De eerste grondbetekenis van natuur is ‘worden’ en ‘bewegen’. Hiermee hangt samen de gesteldheid en de aard van iets, zoals deze door wording tot stand komt (Wezen)
2. Het geheel van alles.
In striktere zin genomen heeft natuur betrekking op de werkelijkheid in zijn geheel - de *rerum natura*, dat je soms ten onrechte vertaald ziet als de natuur der dingen.
Fundamenteel is verder dat de werkelijkheid zich noodzakelijk onderscheidt in een bewerkende kracht en hetgeen deze kracht bewerkt. Dit betekent dat God met recht natuur genoemd wordt. Voor deze tegenstelling binnen het natuurbegrip heeft de scholastiek de termen *natura naturans* en *natura naturata* gevormd.
3. De geschapen materiële wereld.
Als vanzelf volgt een nog engere betekenis, namelijk ‘natuur’ als het ‘gehele samenstel van de geschapen dingen’. Natuur is zo synoniem met ‘wereld’. Deze is afhankelijk van een eerste beginsel, zoals Aristoteles in de *Metaphysica* I, c. 7, zegt. In het *General scholium* van de *Principia mathematica* dat in de tweede druk is toegevoegd schetst Newton eerst het *systema mundi* van de planeten die zich volgens vaste wetten om de zon bewegen, om vervolgens de oorsprong van de wereld als volgt te beschrijven in de contemporaine Engelse vertaling: ‘God governs all things, not as the soul of the world, but as Lord over all: and on account of his dominion he is to be called *Lord God παντοκράτωρ*, or Universal Ruler’. Een nog duidelijker verandering in het natuurbegrip die zich onder invloed van het cartesianisme aftekent is dat de woordenboeken de tendens registreren dat de geestelijke zijnden uit de natuur worden verbannen en dat natuur wordt omschreven als ‘het geheel van alle lichamen.’ De rechtvaardiging is dat alleen de lichamen aan de natuurwetten van ontstaan en vergaan onderworpen zijn.

Spinoza neemt het begrip natuur als wezen en geheel van alle dingen over uit de bestaande traditie (*natura naturata* en *natura naturans*), maar er zijn een paar belangrijke verschillen:

1. De natuur is volgens hem dynamisch: alles streeft naar voortzetting van het zijn (*conatus*). Deze *conatus* is deel van de kracht van God.
2. De mens bestaat uit twee veranderlijke delen: lichaam en ziel, die onscheidbaar zijn.
3. De mens heeft de mogelijkheid tot leren door denken en voorstellen, wat adaptie aan de omgeving mogelijk maakt. Kennis maakt gelukkig omdat het bijdraagt aan de *conatus*.
4. De natuur is conflictueus. Denk hierbij aan actie → reactie (emotie).
5. De wortel van de religie is gehoorzaamheid en naastenliefde. Dit maakt de mens tot een sociaal wezen.
6. Er is een principiële verschil tussen geschapen dingen en het principiële beginsel.

Over de mens zegt Spinoza:

1. Eth. 2 ax 2: de mens denkt (bestaat niet noodzakelijk en is geen 'substantie')
2. Eth. 3 praef: geen staat binnen de staat
3. Ethica 3 stel. 7: Het streven van elk ding naar de voortzetting van het zijn is zijn actuele wezen (conatus). Coördinatie mechanisme tussen mensen: verbeelding/ emotie en denken.

De conclusie hieruit is:

1. De natuur is normloos.
2. De mens is deel van de natuur, Vrijheid is alleen mogelijk door deel te hebben aan God, d.w.z. e gehoorzamen aan de natuurwetten.
3. Ieder mens bepaalt zelf wat goed en kwaad is.

III Spinoza's filosofie als antwoord op de ecologische crisis

Wat is Spinoza's antwoord op de ecologische crisis?

1. We moeten afscheid nemen van alle illusies.
2. De wereld draait niet op ons.
3. De wiskunde en de wetenschap maakt een eind aan de illusies, het bijgeloof
4. Tegen antropocentrisme.
5. Democratie. De vrijheid tot kritiek en debat.
6. Een levensstijl, die rekening houdt met kinderen en kleinkinderen.
Vermogen tot solidariteit. Solidariteit voor Spinoza is het wezen van de democratie en dat blijkt nog steeds belangrijker te zijn dan economische waarden. Recentelijk hebben we dat tijdens de pandemie gezien toen de jongeren vrijwillig een stap opzij deden om de ouderen te beschermen en de politiek overheidssteun af aan degenen die door de lockdowns financieel gedupeerd werden.
7. Dat alle filosofen het niet met elkaar eens zijn is voor Spinoza normaal, maar dat de wetenschap slechts een mening zou zijn is onacceptabel.

Wat kunnen we hieruit volgens Henri concluderen?

Tweërlei verhouding van de mens met betrekking tot het leven is mogelijk: enerzijds kan hij zich in de stroom van het gebeuren laten medevoeren zonder zich verder te bezinnen dan met het oog op de praktische handhaving van zijn bestaan geboden is; anderzijds kan de mens te midden van de chaotische verscheidenheid, welke het leven biedt, een eigen standpunt innemen, waarmede hij de verschillende levensuitingen in zoverre beheerst als hij haar [deze chaos] onder een vast gezichtspunt vermag te beschouwen.

Een boeiende lezing die weer op een ander wijze aansloot op de lezing van Frans Saris.

Na deze twee interessante lezingen werd het tijd voor de lunch.

Voor de onliners verscheen daarvoor deze aankondiging op het scherm.

Hij was daags ervoor gemaakt, niet wetende hoe Frans Saris in zijn lezing over dit lunchgerecht zou denken.

Gonny excuseerde zich daar dan ook voor, maar Frans zag er de humor wel van in.

Na de lunch zat iedereen weer klaar voor de lezing van Paul Juffermans, die als derde spreker voor de moeilijke taak stond zijn twee voorgangers op zijn minst te evenaren.

Paul Juffermans

Spinoza's denken over de menselijke macht en machteloosheid in verband met het ecologische vraagstuk

In de 17^e eeuw was er nog geen sprake van ecologie of klimaat. Er waren veel ziektes zoals de pest, waarvan de oorzaak onbekend was.

Door de ontwikkelingen in de wetenschap weten we nu hoe die ziektes ontstonden en zijn die inmiddels grotendeels bestreden. Maar er kwamen weer nieuwe bij, waardoor de wetenschap continu in beweging blijft. Om die het hoofd te blijven bieden moet de levensstijl voortdurend worden aangepast en daarbij alle bronnen worden benut.

Pelgrims die door de hele wereld onderweg waren en geen vaste plaats hadden, namen ziektes mee.

De kloostertraditie propageerde de onthouding (ascese), terwijl Thomas van Aquino juist de nadruk legde op het wereldse karakter. Daarnaast had men de antieke deugdenleer die tegen mateloosheid en oppervlakkigheid was.

Ook Paul haalt hierbij Arne Naess aan die hoog in de bergen zijn eigen ecosofie ontwikkelde. *Alle bronnen/wijsheden moeten benut worden om onze levensstijl aan te passen en in de werkelijkheid te bewegen.*

Paul Juffermans had ons een hand-out met vragen toegestuurd, die hij na deze inleiding ging behandelen.

- 1 *Op welk vlak van kennis zou men de ecologische wetenschap moeten plaatsen in Spinoza's kenleer? Tot hoever kan deze kennis reiken?*
- 2 *Wat is vanuit Spinoza gedacht het verband tussen menselijk kennen en menselijk handelen? Staat kennis gelijk aan macht?*
- 3 *Descartes merkt in zijn Vertoog over de methode op dat de mensen meesters en bezitters van de natuur moeten worden. Maar is dit wel mogelijk? En wat zou Spinoza hierover denken?*
- 4 *Is het maakbaarheidsideaal van de mens een vorm van hoogmoed of om in klassieke termen te spreken van hubris?*
- 5 *Kan de mens aan een antropocentrische kijk op de werkelijkheid ontkomen, en zo ja, op welke manier? Hoe moeten we in dit verband de term antropoceen verstaan?*
- 6 *In kringen van de deep ecology movement (Arne Naess) spreekt men nogal eens van biocentrisch egalitarisme. Hoe zou Spinoza daartegenover staan?*
- 7 *Kan Spinoza's begrip van de conatus worden ingezet in het ecologisch discours? En zo ja, op welke manier?*
- 8 *Men spreekt vaak over de zeventiende-eeuwse filosofie als een wending naar het subject (kensubject, moreel subject, politiek subject). Spinoza's filosofie wordt dan gezien als een anomalie: eerder afwending van dan toewending naar het subject. Maakt dit zijn filosofie vruchtbaarder voor het ecologische denken dan de filosofie van andere denkers?*
- 9 *Hoe zouden Spinoza's beschouwingen over de dynamische machtsverhouding tussen de staat en de menigte kunnen worden benut voor een politieke waardering van het ecologische vraagstuk? Wat valt in dit verband te zeggen over het veel gebruikte begrip draagvlak?*
- 10 *Het ecologische vraagstuk (bijvoorbeeld de klimaatverandering) wordt vaak gezien als een mondiaal probleem. Moet daar dan niet een mondiaal beleid op aansluiten? En betekent dit dan niet dat een versterking van supranationale organen noodzakelijk is? Hoe zou Spinoza dit probleem analyseren uitgaande van zijn begrip van natuurtoestand en de overdracht van macht naar de staat?*
- 11 *Antieke denkers (Plato, Aristoteles, de stoïcijnen) formuleerden een viertal centrale deugden: matigheid, moed, wijsheid en behoedzaamheid. Ook Spinoza werkte een deugdenleer uit. In hoeverre is deze leer nog steeds relevant voor het ecologische vraagstuk? En wat is de plaats van de rede in dit alles?*

E T H I C A

Ordine Geometrico demonstrata,

E-T

*In quinque Partes distincta,
in quibus agitatur,*

- I. De Deo.
- II. De Natura & Origine MENTIS.
- III. De Origine & Natura AFFECTUUM.
- IV. De SERVITUTE Humana, seu de AFFECTUUM VERIBUS.
- V. De POTENTIA INTELLECTUS, seu de LIBERTATE Humana.

Waarom begint Spinoza in zijn Ethica met God, terwijl Descartes begint met ik en met twijfelen?

Spinoza zegt dat er eerst God/natuur is en daarna pas de mens. Daarom is de mens het tweede deel van de Ethica en niet het eerste. Maar hoe weet je dat dat begin, *God*, waar is? Dat is de paradox in de Ethica. Hoe kan hij het bestaan van God bewijzen zonder verantwoording te geven dat het waar is? Hoe kan een eindig wezen als de mens een uitspraak doen over een oneindigheid als God? De mens is slechts één eindige modus van het oneindige netwerk, de substantie zoals Spinoza God noemt.

Hoever reikt de menselijke kennis? En in welk mate kan de mens de toekomst voorspellen? De toekomst komt tot op zekere hoogte naar ons toe, al blijft er altijd iets verborgen.

Er is een verband tussen kennis en macht, maar het is moeilijk om kennis om te zetten in daadwerkelijke macht. Als inzicht niet omgezet wordt in praktisch handelen, is kennis geen macht. Als de maatschappij daar niet toe in staat is, is dat een blijk van machteloosheid, wat Spinoza ook uitwerkt in Eth. IV.

Spinoza vindt dat de rede een leidende rol in het leven moet spelen en zowel middel als doel moet zijn. Maar de rede kan het instrument worden voor niet redelijke doeleinden, zoals we momenteel in de oorlog met Oekraïne zien, waar de logistiek de rede is, maar het doel de destructie, terwijl de rede (logos) juist sturend moet zijn.

De rede is al een antiek motief. Dat zien we o.a. bij de wagenmenners van Plato.

Onder welke voorwaarden kan rede zowel middel als doel zijn? Tot hoever gaat het beheersen van de natuur? Is dat een grenzeloos proces?

De mens denkt dat de natuur voor hem is geschapen en gebruikt dat wat alleen nuttig voor hem is of ruilwaarde heeft. Bijvoorbeeld olie wordt gebruikt als brandstof. Maar de natuur heeft zijn eigen intrinsieke waarde. Dat geldt voor alle dingen. Alles heeft een wijze van bestaan. Alle modi interacteren met elkaar. Spinoza noemt hierbij het voorbeeld dat de grote vissen de kleine vissen opeten. Er is samenwerking, maar ook tegenwerking in de zin van elkaars bestaan bevorderen of vernietigen.

Oorlog en vrede is ook allebei een vorm van samenwerking en tegenwerking.

Dat vinden we ook terug in Eth. IV waarin Spinoza het heeft over *communitas*, elkaars bestaan bevorderen of vernietigen.

Kunne wij het besef van de werkelijkheid ontwikkelen zonder het besef dat wij daar deel van

uitmaken? Nee. Wij kunnen onszelf niet zoals baron von Münchhausen aan de haren uit het moeras trekken.

De mens is uitzonderlijk t.o.v. andere levende wezens omdat de mens een technologische macht heeft: netten maken, speren, wapens etc. Maar als de macht wordt ingezet om onredelijke doelen te bereiken dan slaat de macht om in machteloosheid en kan daarmee de mens het slachtoffer maken van zijn eigen macht.

Hobbes zegt dan ook dat de staat naar de grondslag moet zoeken waarbij de veiligheid van de mens gegarandeerd wordt. Dat kan door het vaststellen van wetten en sancties.

‘Maar’ zegt Spinoza, ‘dan moet de vrijheid van denken hierbij gewaarborgd blijven.’

Hoe verhoudt de macht van de staat zich t.o.v. de menigte?

Het klimaat is een mondiaal probleem, maar geen mondiale machtslichamen die hierbij de noodzakelijk maatregelen afdwingen. We zien wat we moeten doen, maar de politieke structuren zijn daarvoor niet ingericht. Bij mondiale problemen kijken de staten naar hun eigen belang zoals we momenteel ook zien bij de oorlog in de Oekraïne, waarbij de VN machteloos toekijkt, omdat ze een derde wereldoorlog willen voorkomen.

Paul vat zijn betoog aan het eind samen met de conclusie dat er dus veel vagen zijn, maar weinig antwoorden.

Maar dat is nu eenmaal bij de filosofie altijd het geval.

Terwijl de deelnemers met een kop koffie of thee onder elkaar van gedachten wisselen over het zojuist gehoorde, worden de onliners op het scherm er op attent gemaakt dat er hierna een forumdiscussie gaat plaatsvinden.

Forum

Frans, Henri en Paul nemen plaats achter de tafel waarna de deelnemers in de zaal en de onliners via hun chatbox hun vragen op de drie sprekers kunnen loslaten. Rob Wouters neemt hierbij de taak van interviewer op zich.

De discussie leidt uiteindelijk tot de volgende conclusies:

- 1. Urgentie leidt tot politiek debat. Technologische inzichten lijken te beperkt om tot toepassing te leiden. Ook bij Spinoza gaat het om effectueren van politieke macht.*
- 2. IPCC kennis heeft wel geleid tot overeenstemming in klimaattoppen.*
- 3. Er is geen strikte scheiding tussen rede en verbeelding.*

Als iedereen tevreden is met de antwoorden sluit Gonny de dag af.

Ze begint met een persoonlijk verhaal.

“Frans Saris noemde in zijn lezing meerdere keren de naam Kees Schuyt, Kees Schuyt is de verbindende factor in mijn kring geweest. Ik kende Kees van mijn opleiding filosofie en kwam hem toevallig tegen toen ik in 2014 met het plan rondliep om deze Spinozakring op te richten. Hij bood spontaan aan om in het eerste jaar een cursus over de Ethica te geven. Zijn naam trok meteen een flink aantal deelnemers, dat verder uitgroeide toen hij in de twee jaar daarna de cursus *Spinoza, thematisch* en *Spinoza, de chronologie van zijn denken* gaf. Naar aanleiding van deze drie cursussen schreef hij zijn boek *Spinoza en de vreugde van het inzicht*.

Frans Saris, mijn cursist vanaf het eerste uur, hield bij de presentatie van dit boek in Amsterdam een prachtige speech hierover.

Op die presentatie ontmoette ik Henri Krop, die o.a. als vertegenwoordiger van de Amsterdamse Spinozakring vroeg of we niet eens iets samen konden doen.

Nou dat heeft hij geweten, want hij heeft achtereenvolgens een cursus over *De Briefwisseling van Spinoza* gegeven, zijn bijdrage geleverd aan mijn symposium over *Koerbagh* en heeft ons meegenomen naar Rijnsburg, waar hij bij hoge uitzondering voor ons de bibliotheek van Spinoza daar mocht openen en ons de oude kostbare boeken mocht laten zien.

Ook Paul Juffermans deed dankzij Kees Schuyt zijn intrede in mijn kring. Ik had Kees gevraagd of hij ook een cursus over het TTP wilde geven, maar dat vond hij te godsdienstig en zei dat Paul daar veel geschikter voor was, omdat die gepromoveerd was op *De drie perspectieven op religie in het denken van Spinoza*. Die cursus werd ook een groot succes en omdat Paul tevens voorzitter was van de Vereniging Het Spinozahuis, heeft hij mij daar ook weer mee verbonden. Daarnaast weet Paul mij op zijn rustige en bescheiden manier zeer goed te sturen en kan ik bij twijfel altijd op hem terugvallen.

Ik heb dus aan alle drie veel te danken. Ook vandaag waren ze weer bereid hun bijdrage aan dit symposium te leveren en ik denk dat we het er allemaal over eens zijn dat het dankzij hun inspanningen en medewerking een zeer geslaagde dag is geworden.”

Gezien de goedkeurende geluiden uit de zaal was men het daar helemaal mee eens.

Daarna reikte Gonny aan de drie spreker een attentie uit. Ze vertelde erbij dat ze hen over hun voorkeur had geraadpleegd, waarbij Frans tot haar verrassing te kennen had gegeven dat hij naar aanleiding van haar recensie over het boek *De Radicale Republiek* dit boek graag wilde hebben.

Ook Jan Mendrik, Dick Blaauboer en Rob Wouters krijgen een attentie.
Jan voor zijn professionele technische bijdrage, waardoor de online-deelnemers het symposium hadden kunnen volgen, alsof ze er live bij waren.
Dick voor het coördineren van de online-deelnemers en Rob voor het leiden van de gesprekken tijdens het forum.

Ze vertelt daarbij dat niet alleen vandaag deze drie mannen voor haar actief zijn geweest, maar dat ze ook al enige tijd met haar samenwerken.

Jan Mendrik heeft twee jaar geleden de website van haar overgenomen. Hij heeft hem volledig vernieuwd en heeft er, in de voetsporen van wijlen Stan Verdult, een blog aan toegevoegd, die hij net als Stan nauwgezet bijhoudt.

Dick Blaauboer neemt sinds vorig jaar het bezoeken en verslaan van diverse Spinozaevenementen in het land van haar over.

Rob Wouters levert daar ook zijn bijdrage aan en is daarnaast tevens haar zogenaamde achterwacht. Bij eventuele uitval van haar kan hij het geruisloos van haar overnemen.

Als laatste bedankt ze Renee van Laar die vanochtend spontaan het ontvangen van de gasten van haar over heeft genomen.

En daarmee is er een einde aan deze succesvolle dag gekomen. Ze bedankt de mensen in de zaal en thuis achter hun scherm voor hun aanwezigheid en ook hun aandeel aan deze dag en hoopt dat ze hen in het najaar, bij het nog samen te stellen nieuwe programma, weer terug zal zien.

9 april 2022

© *Gonny Pasman – Sakkers*
Spinozakring Soest.

Bij de verslagen van de drie lezingen heb ik naast mijn eigen aantekeningen ook gebruik mogen maken van de aantekeningen van Dick Blaauboer. Daarvoor mijn dank.